

Euskal hitz altxorraz

IBON SARASOLA
(O.E.H.-E.H.U.)

Abstract

This paper is based on the principle that there is a strong correlation between the vitality of a language and its lexical renovation in a particular time and place. Starting from this idea, I have performed a calculation of new lexical units according to a series of parameters, amongst which I will mention time—in 50 year periods—, dialect, inclusion in a text of a dictionary, grammatical category, register, etc. The results have been analyzed according to each parameter. This kind of study has become feasible for Basque thanks to a dictionary—OEH (General Basque Dictionary)—which contains the necessary historical and dialectal information. In fact, I have carried out the analysis using my EH (Basque Dictionary), which is based on the OEH but has a simpler structure and thus made the present study easier.

0. Atarikoak

Orotariko Euskal Hiztegia-k, besteak beste, euskararen hitz altxorra denboran eta euskalkietan zehar aztertzea ahalbidetzen du. Hurrengo lerroetan saio bat egin nahi dut gure hitz altxor horren zernolakoez.

Azterketa, Orotariko Euskal Hiztegia-ren laburbiltzetzat, aldez bederen, har daitekeen nire Euskal hiztegia-ren bidez egin dut. Erakusgarri zabala erabili dut, D-E-F-G-H-I letretako sarrerek osatzen dutena. Ez ditut aurreko letrak erabili Orotariko Euskal Hiztegia ez zelako bete betea, datuen aldetik, B letraren bukaera aldera arte edo, ematen hasi. Esaterako, lehen liburukietan Voltoireren eta Martin Harrieten hiztegietako datuak eskas dira, eta Urterenak ere ez dira, sistematikoki, hirugarren liburukia arte ematen. Testuei dagokienez, K. Mitxelenarenak eta Iparraldeko hainbat idazle klasiko-renak falta dira, besteak beste. I letratik aurrekoetan, aldiz, nire Euskal hiztegia ez dago Orotariko Euskal Hiztegia-ren liburuki argitaratuaren arabera berrikusia, hura ondu nuen Orotariko Euskal Hiztegia-ren zati argitaratua I letraraino heltzen baitzen. Nolanahi ere, erabili dudan zatiak hiztegi osoaren %22 edo biltzen du. Hortaz, euskal hitz altxorren erakusgarri aski zabala eta fidagarria delakoan ekin diot saio honi.

Erakusgarriaren datuak datu base batera bildu ditut, *FileMaker* programaren bidez.¹ Euskal hiztegia-ren D-E-F-G-H-I letretako sarreretako informazioa 11687

(1) Eskerrak eman behar dizkiot Isabel Arrigaini, datuak makinatzen ez ezik, eremuak antolatzen eta eratzen ere eman zidan laguntza handiagatik.

fitxetan banatu dut. Fitxa bakoitzean bederatziremu eratu ditut. Lehenak, *sarrera* izenekoak, fitxako informazioa nire *Euskal hiztegia*-ko zein sarrerari dagokion adierazten du; beste zortzietan informazioa biltzen dute.

Hitz izeneko eremuak fitxa mota adierazten du, hots, ea oinarritzko sarrera bati —hau da, adiera bakarreko sarrera bati edo sarrera baten lehen adierari—, adiera bati edo azpisarrera bati dagokion. Fitxa oinarritzko sarrera bati badagokio, 0 agertuko da eremuak; adiera bati badagokio, 1, eta azpisarrera bati badagokio, 2. Sailkatze honen arabera, datu baseko 11687 fitxa horietatik 9191 oinarritzkoak dira, eta, salbuespenen bat gorabehera, nire *Euskal hiztegia*-ko sarrerekin bat datoz. Beste 1387 fitxa adierei dagozkie,² eta beste 1095 azpisarrerei, hots, nire *Euskal hiztegia*-n marratxo batez berezirik agertzen diren paragrafoei.³ Ikusten denez, *hitz* eremu hau kontrol moduko bat da, edo hobeki esan, datu basearen eta hiztegiaren egituraren arteko egokitze bat. Egiazko informazioa beste zazpi eremuetan biltzen da.

Zazpi eremu horietako lehenak, *dhizt* izenekoak, hau adierazten du: fitxari dagokion *hitz*, *hitz* adiera edo *hitz* azpisarrera noiz agertzen den lehenik hiztegi batean.⁴ Nire *Euskal hiztegia*-n, *hitz*, *hitz* adiera edo *hitz* azpisarrera bat lehenago agertzen bada testu batean hiztegi batean baino, ez da, berez, hiztegiko lekukotasuna adierazten.⁵ Hortaz, nire *Euskal hiztegia*-n bezala, datu baseko sarrera askotan 0 agertu da eremu horretan, zertzelada horren adierazgarri. Bestela, lau zifrako zenbaki bat agertuko da beti, *hitz* baten zenahi adieraren agerraldi zaharrena jasotzen duen hiztegiaren argitaratze datari dagokiona.

Nire *Euskal hiztegia*-n bestela —mendea adieraziz, esaterako— ezaugarritzen diren hiztegiak, lau zifretako zenbaki batera ekarri ditut: esaterako, S. Pouvreauren ezaugarria, nire *Euskal hiztegia*-n XVII. ea. zena, 1665 da datu basean. Beste batzuen ezaugarritzea arbitrarioagoa da: Harrieten hiztegiaren ezaugarria 1899 da datu basean, eta hori bera da Duvoisinien hiztegiarena.⁶

Hurrengo eremuak, *dtest* izenekoak, hau adierazten du: fitxari dagokion *hitz*, *hitz* adiera edo *hitz* azpisarrera noiz agertzen den lehenik testu batean. Sarrera bateko *hitzak* aldaera bat baino gehiago baditu, lehen agerraldi zaharrenaren data ezarriko da eremu honetan, aurreko eremuan bezalaxe. Adibidez, hiztegiko *dagoeneko* sarreraren, lehen agerraldiei buruzko argibideetan hau adierazten da: (*1916, 1952; *dagoeneko* 1759; *dagoneko* *1924, 1929; *dabeneko* *1905); hortaz, *dhizt* eremuan 1905 ezarri dut, eta *dtest* eremuan, 1759.

Kasu guztietan lau zifretako zenbaki bat ematen da *dtest* eremuan. Honetan ere egokitzeak egin behar izan ditut, gutxi gorabeherako datak lau zifrako zenbakietara ekarriaz: esaterako, xv, 1450 bihurtu da, eta ~1600, 1600, jakina. Eremu honetan 0 agertzeak adierazten du ez dugula delako *hitz*, *hitz* adiera edo *hitz* azpisarreraren lekukotasunik aurkitu inongo testutan.

(2) Adiera datadunak soilik hartu ditugu kontuan, *Euskal hiztegia*-ko adiera guztietatik.

(3) Hiru fitxa kopuru horien baruketaren emaitza 11673 da, fitxa guztien kopuruarekin —11687— bat ez datorrena. Alderdi honi dagokion eremuan 14 fitxa daturik gabe daudela esan nahi du horrek.

(4) Oro har, data duten adiera eta azpisarrerak soilik hartu ditut kontuan fitxak eratzeko.

(5) Hiztegi lehen agerraldia eta testu lehen agerraldia hitzaren bi aldaera desberdinetan gertatzen direnean, biak, hiztegi data zaharrena eta testu data zaharrena, alegia, ematen dira.

(6) Anbiguotasun honen zergatikoa nire *Euskal hiztegia*-n dago, ez baitira han bereizten bi hiztegiok dataren bidez.

Hirugarren informazio eremuak, *dial* izena eman baitiot, hitz, hitz adiera edo hitz azpisarrera bakoitzaren euskalki informazioa ematen du, nire *Euskal hiztegia*-ren arabera:

b: bizkaierazko hitz edo adiera	n: goi-nafarrerazko hitz edo adiera
g: gipuzkerazko hitz edo adiera	h: Hegoaldeko hitz edo adiera
i: Iparraldeko hitz edo adiera	sa: sartaldeko hitz edo adiera
z: zubererazko hitz edo adiera	so: sortaldeko hitz edo adiera

Ildo beretik, *gaur*, *aur* bihurtu da datu basean, *gaur arte*, *ur* eta *batez ere*, *at*. Hortaz, *at i*, esaterako, *batez ere ipar*-en kide izango da; *ur i eta n*, *gaur arte ipar eta* (edo *edo naf*-ena. Bestalde, *zub. eta ing.*-en ordezko *z eta m* erabili dut, eta *i ez wz*, *ipar* (*zub. izan ezik*)-en ordez. Nire *Euskal hiztegia*-n inongo euskalki markarik ez daramaten hitzek, 0 marka daramate eremu honetan. Nolanahi ere, 0 hau ongi interpretatzeko, kontuan hartu behar da ikur horren azpian, gipuzkera eta goi-nafarrerazko, gipuzkera eta bizkaierazko, eta gipuzkera eta Iparraldeko hizkeretako diren hitzak biltzen direla batez ere; hots, gipuzkera dela markarik gabeko sarrera gehien-gehien ardatza.

Hurrengo informazio eremuak, hots, laugarrenak, *erab* izena eman baitiot, erabilari buruzko argibideak biltzen ditu. Zenbakizko kodeak hautatu ditut:

- 1: g. er. [= gutxi erabilia]
- 2: g. g. er. [= gaur gutxi erabilia]
- 3: zah. [=zaharra]
- 4: zah., g. er. [=zaharra, gutxi erabilia]

Zifra horietako baten ondoko 0, *edo*-ren kide da. Hortaz, 20, g. g. er. *edo* irakurri behar da, esaterako. Horrelako kodeak beste eremuren bateko, gehienetan maila eremuko, argibideekin lotuak daude. Adibidez, nire *Euskal hiztegia*-ko *emai* sarrerako *Zah. edo goi.* argibidea, *erab* eremuko 30 eta berehala ikusiko dugun *maila* eremuko 1 kodeez ordezkatuko da. Bestalde, *gaur arte g. er.*-ren ordezkoa 11 da. Beti bezala, eremu honetako 0-k, erabilera ez markatua adierazten du.

Esan berri dugunez, hurrengo eremua *maila* izenekoa da. Eremu horretan, hitz, hitz adiera edo hitz azpisarreren maila edo erregistroari buruzko argibideak bildu ditut, kode hauen arabera:

- 1: goi. [= goi mailako hitza edo adiera]
- 2: beh. [= behe mailako hitza edo adiera]

Bi zifra horietako ondoko 2 zenbakiak, *gaur* adierazten du: 12 = *gaur goi*; 22 = *gaur beh*. Era berean, ondoko 0 zenbakiak *batez ere* adierazten du: 10 = *batez ere goi*; 20 *batez ere beh*. Ohi dudanez, mailaren aldetik markarik agertzen ez duten hitzei 0 ikurra ezarri diet.

Azken bigarren argibide eremua gramatika kategoriari dagokiona da. Kode hauek erabili ditut hiztegi hitzentzat:

iz: izena, io: izenondoa,⁷ il: izenlaguna, ad: aditza, al: adizlaguna

Gramatika hitzei, oro har, 0 kodea ezarri diet. Bestalde, sarrera batzuetan bi gramatika kategoria ezartzen direnez gero, datu basean ere bi kode aurki daitezke eremu

(7) Nire *Euskal hiztegia*-ko *pred.* ere *io* kodeaz ordezkatu dut.

honetan, zuriune batez bereizirik, *io al*, esaterako, nire *Euskal hiztegia*-n izen eta ize-nondo gisa aritzen direlako argibidea dutenen ordezeko gisa.

Azkenik, *erat* izendatu dudan eremua dugu. Eredu horretan hitz atzizkidunen eta elkartuen atzizki eta osagaiak adierazten ditut. Esaterako, *damutasun* sarreraren *erat* eremuan *tasun* adierazten da, eta *damu eman* azpisarreraren, *eman*. Hitz eratorri batek atzizki bat baino gehiago baditu denak adierazten dira. Esaterako, *diruzaletasun* sarreraren *erat* eremuan *zale eta tasun* adierazten da. Eredu honetan atzizki baten balio ezberdinak bereizten saiatu naiz. Adibidez, *dosteta* eta *egituraketa* ekintzetako atzizkia *weta* izendatu dut, eta *egurketa* 'egur bila'-koa, *keta*. Beste batzuetan, bada beste biderik bereizketak egiteko. Esaterako, *ebizaki* eta *emeki*-ko *ki* atzizkiak bereizi ditut lehengoarentzat *erat* eremuan *ki* eta *gramkat* eremuan *iz* ezarriz, eta bigarrenarentzat *erat* eremuan *ki* eta *gramkat* eremuan *al* ezarriz. Ez atzizkirik, ez osagairik ez duten hitzak izendatzeko ez dut hitzik: besterik ezean "berezko hitzak" deituko ditut eta *erat* eremu honetan 0 ikurra ezarri diet.

1. Testuetako lehen agerraldien bilakaeraz

Nire *Euskal Hiztegia*-n, hitz, adiera eta azpisarrera bakoitzaren lehen agerraldien data —hiztegietan nahiz testuetan— ematen saiatu nintzen. Esan berri dudanez argibide horiek guztiak datu basera irauli ditut. Hortaz, datu base horrek euskal hitzen lehen agerraldien zernolakoaren lehen ikuspegi bat eman diezaguke. Atal honetan, testuetako lehen agerraldien bilakaeraz arituko naiz.

Lehenik, lehen agerraldi horien gertatze data, mende Erdiko epeen arabera azalduko dut; hau da, mende Erdiz mende Erdi zenbat lehen agerraldi berri gertatu diren azalduko dut, beste inongo ezaugarri, ez euskalki ez beste, kontuan hartu gabe. Horrelako taula batek, epe bakoitzean euskara idatzian zenbat hitz berri sortu diren —edo ahozko euskaratik idatzira zenbat hitz igaro diren— adieraziko digu; hots, epe bakoitzaren literatura produkzioaren bizitasuna, nolabait esan, islatuko digu:

Lehen taula. *Euskal hitz altxorraren bilakaera, testuetako lehen agerraldien arabera, mende Erdiz mende Erdi*.⁸

epeak	z. abs.	%
< 1550	486	4.40
1551-1600	1210	10.96
1601-1650	1113	10.08
1651-1700	683	6.19
1701-1750	490	4.44
1751-1800	1045	9.47
1801-1850	1256	11.38
1851-1900	1599	14.49
1901-1950	1671	15.14
> 1950	1486	13.46
GUZTIRA	11039	100.01

(8) Mendez mendeko kalkuluak egin ditut lehenik. Hauek dira ehunekoei dagokienez: < 1600: %15.36; 1601-1700: % 16.27; 1701-1800: %13.91; 1801-1900: %25.86; >1900: %28.60.

Lehen taula honetan ikus daitekeenez, 1550 arteko lehen agerraldien kopurua apala da, ordu arteko euskal testuak gutxi direlako, jakina. Izan ere, beherago ikusiko dugunez 486 lehen agerraldi horietako gehienak Etxepareren liburuari dagozkie. Ondoren bi mende erdi oparo datoz, lehena Leizarragaren obra erraldoiaren ondoriozkoa, eta bigarrena Sarako taldeko lapurtar klasikoan lanaren emaitza biltzen duena. Ondoren, mende bat irauten duen beheraldia dator, Iparraldeko literaturaren krisia islatzen duena.

XVIII. mendearen erdialdetik aurreko goraldia Hegoaldeko ekoizpenaren pizteari dagokio batez ere: 1750-1800 epeko 1045 lehen agerraldietatik iparraldekoak (i + z) 156 —hots, %14, 93—, eta bizkaiera hutsekoak 39 —hots, %3, 73— direnez gero,⁹ nabaria da mende erdi horretako gorakada gipuzkeraren inguruan gertatzen dela. XIX. mendearen lehen erdialdean, aldiz, 1256 lehen agerraldien euskalkien arteko banaketa bestelakoa da: Iparraldekoak nabarmen jaisten dira —100, hots, %7.96— baina bizkaierazkoak —134, hots, %10.67— nabarmen igotzen; hau da, XIX. mendearen lehen erdialdeko lehen agerraldiak batez ere Hegoaldean gertatzen dira baina bizkaieraren pisuak gora egiten du argi.

XIX. mendearen bigarren erdialdeko gorakada —1599 lehen agerraldi, hau da, 1599 “hitz berri”— ez da hain Hegoaldekoa: Iparraldeko produkzio berekiak 348 lehen agerraldi — hots, %24.02— biltzen ditu:¹⁰ Iparraldeko literaturak, batez ere behenafartarren eskutik, XIX. mendearen bukaera aldean duen loraldiaren ondorio da goitibaldi hori. Bizkaieraren ekarpena, aldiz, nabarmen jaisten da: 68 besterik ez dira —hots, %4.26— bizkaiera hutseko lehen agerraldiak epe horretan.

XX. mendearen lehen erdian gertatzen da lehen agerraldien kopuru handiena, garai hartan gertatu zen euskal literaturaren loraldi eta sendotzearen lekuko dena. Dena dela, 1671 lehen agerraldietatik 192 —%11, 49— besterik ez dira Iparraldekoak: kopuru apalago honek mugaz haraindiko jardunaren moteltzea edo bizitasunaren gutxitzea adierazten bide du. Bizkaiera hutsezko lehen agerraldiak ere beherako urratsa atxikitzen dute: 45 besterik ez dira XX. mendeko lehen erdi horretan. Nolanahi ere, kasu honetan badirudi kopuru apal horrek izan dezakeela beste zergatikorik: *ulertu* bezalako hitzak, edo *ikurrin* bezalakoak, bizkaitar idazleen eskutik sartu baziren ere euskara idatziaren hitz altxorrean, berehala zabaldu ziren beste euskalkietako idazleetara, eta hortaz 0 ikurraz agertzen dira *dtest* eremuan. *Orotariko Euskal Hiztegia*-n zuzenean oinarrituriko datu base zehatzago batek argi dezake soilik lehen agerraldien bilakaeraren alderdi hori.

Lehen begiratuan, badirudi azken urteotan behera egin duela lehen agerraldien kopuruak, baina kontuan hartu behar da nire *Euskal Hiztegia*-n 1977 arteko testuak jasotzen direla gehienbat; hortaz, 1950ez geroko 1486 lehen agerraldiak 27 urteko epeari dagozkienez gero, estrapolazioak erakusten digu ia 2752 lehen agerraldi izango genituzkeela era horretako 50 urteko epe batean; hots, euskara idatziaren historia osoko gorena alde handiz, eta azken urteotan gertatu den eraberritze handiaren leku-

(9) Goi nafarrera hutsekoak 6 besterik ez dira; heg. marka daramatenak, aldiz, 50.

(10) Horrek ez du esan nahi epe horretako produkzioaren ia laurden horretan ahitzen dela Iparraldeko idazleen ekarria lehen agerraldien kopuruan. Ez da ahaztu behar Iparraldean gertaturiko lehen agerraldi ez gutxi 0 marka pean ager daitezkeela datu basean.

ko gertatzen dena. Bestalde, Iparraldeko eta bizkaierazko lehen agerraldien are gehiago apaltzeak —192tik 87ra, eta 45etik 11ra, hurrenez hurren— argi erakusten dute eraberritze hori euskara batuaren baitan egin dela ia erabat.

Bukatzeko, lehen agerraldi horien guztien batuketa 11039 da. Horiei, hiztegi-tan bai, baina inongo testutan aurkitu ez ditudan lehen agerraldiak —648— gehituz gero, 11687ko kopurua lortzen dugu: fitxa guztiena, hain zuzen.

Erabileraren aldetik, lehen agerraldi hauek guztiak ez dira berdinak. Badaude zenbait mendeetan zehar gutxi erabili direnak. Horien zenbatekoaren berri *erab* eremuaren bidez jakin dezakegu, 1 —gutxi erabiliak— eta 4 —zaharrak eta gutxi erabiliak— ikurretako kopuruaren bakuteka ginez. Emaitzak bigarren taulan ikus ditzakegu.

2. taula. *Lehen agerraldi gutxi erabiliak, eta zaharrak eta gutxi erabiliak mende erdiz mende erdi.*

epeak	g.er.	zah.g.er.	GUZT
< 1550	10	10	20
1551-1600	81	78	159
1601-1650	83	71	154
1651-1700	66	51	117
1701-1750	43	18	61
1751-1800	135	32	167
1801-1850	169	35	204
1851-1900	279	19	298
1901-1950	287	3	290
<1950	100	1	101
GUZTIRA	1253	318	1571

Eskuin-eskuineko zutabeko kopuruak kentzen badizkiegu lehen taulako lehen zutabekoei, lehen agerraldi “normal”en bilakaeraren taula izango dugu. Hori da hirugarren taulan ikus dezakeguna.

3. taula. *Euskal bitz altxorraren bilakaera, testuetako lehen agerraldien araber, gutxi erabiliriko bitzak kendurik, mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%
< 1550	466	4.92
1551-1600	1051	11.10
1601-1650	959	10.13
1651-1700	566	5.98
1701-1750	429	4.53
1751-1800	878	9.27
1801-1850	1052	11.11
1851-1900	1301	13.74
1901-1950	1381	14.59
> 1950	1385	14.63
GUZTIRA	9468	100.00

Ikus daitekeenez, ehunekoan aldaketak puntu erditik beherakoak dira ia guztiak. Bat nabarmentzen da apur bat, 1.17koa baita, 1950etik aurrerako lehen agerraldiei dagokiena. Nolanahi ere, alde txikiak dira goikoez bestelako iruzkinik egiteko.

Hitzen historian, lehen agerraldiaren datua garrantzi handikoa da, jakina; baina ez dira gutxi garai batean erabiliak izan ondoren testuetatik desagertzen-edo direnak. Hots, hitzak jaiotzen diren bezala hiltzen dira, edo hil daitezke epe jakin baten barnean. Nire *Euskal hiztegia*-n ez dut hitzen desagertzeari buruzko argibiderik ematen, oro har. Nolanahi ere, badira bi datu kontu horrekin zer ikusirik dutenak. Bata *zab.* laburdura da, delako hitza, ezein aldaeratan, mende honetako inongo testutan ez dudala aurkitu aditzera ematen duena, eta bestea *g. g. er.* laburdura, delako hitza mende honetan gutxitan aurkitu dudala adierazten duena. Ikusten denez, hitzen bizitzaren auzian lehen hurbilbide bat eskain dezake nire *Euskal hiztegia*-k, eta hortaz, ustiatzen ari naizen datu baseak: euskara idatziaren hitz altxorretik mende honetan erabiltzen ez diren edo ia erabiltzen ez diren hitz, hitz adiera eta azpisarreraren kopurua.

Hitz altxorreko lehen agerraldi guztiak, lehenik, bi zati handitan banatu behar ditugu: alde batetik 1900 baino lehenagokoak eta bestetik 1900ez gerozkoak. Hauek dira bi kopuruak eta dagozkien ehunekoak:

<1900:	7882	[%71.40]
>1900:	3157	[%28.60]

Mende honetan zaharkituzat jo daitezkeen hitzak, hots, mende honetako testuetan inoiz ere aurkitu ez ditudanak, 446 dira. Hortaz, aurreko mendetako lehen agerraldietatik XX. mendea arte heltzen direnak 7436 dira; hori, euskara idatziaren hitz altxorreko %70.20 da; 1900ez gero 3157 sarrerak —horietan, definizioz, ezin daiteke *zab.* markakorik izan— gainerako %29.80 dira: zaharkituak baztertu gabe genuen %28,60 baino %1.2 gehiago soilik; lehen agerraldi “normal”ekin arituz gero %29.21etatik %30.66etara igarotzen gara, eta aldea —%1.46— apur bat besterik ez da igotzen.

Gaur —hots, oro har mende honetan— gutxi erabilitako hitzetara igaroaz, 1900 arteko lehen agerraldietatik gaur gutxi erabiliak 296 dira, eta 1900ez gerozkoak 14. Hortaz, 1900 arteko lehen agerraldierako hitz zaharkituak edo gaur gutxi erabiliak 742 dira, eta 1900ez gerozko lehen agerraldietatik gaur gutxi erabiliak, 14. Beraz, lehen agerraldietatik hitz zaharkitu eta gaur gutxi erabiliak kenduaz emaitza hauek ditugu eratu ditugun bi zatietan:

<1900:	7882 - 742:	7140	[%69.43]
>1900:	3157 - 14:	3143	[%30.57]

Espero zenez, gutxi aldatzen dira ehunekoak. Argi dago puntu honi buruzko argibide errealagoak izateko *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren datuen azterketa zehatzagoa behar genukeela.

2. Iparraldeko hitzen lehen agerraldien bilakaera

“Iparraldeko hitz” adigaiak ez ditu hartzen, jakina, Iparraldean erabiltzen diren hitz guztiak, ezta ere jatorria Iparraldeko euskalkietan dutenak, baizik eta Iparraldean soilik erabiltzen direnak, hots, beste literatura euskalkien barrutira igaro ez direnak. Ildo honetatik, Zuberoako hitz berekiak ez ditut “Iparraldeko hitz”en zenbaketan sartu. Alde batetik tradizio berezia osatzen duelako, eta nahiago nuelako Lapurtar klasikoarekin eta haren segidarenarekin ez nahastea; bestetik, tradizio txikiak delako: 133 lehen agerraldi besterik ez dira, are *batez ere zub.* eta *zub eta ing.* izeneko eremuetaoak ere kontuan harturik. Hortaz, hurrengo taulak, epe bakoitzean Iparraldeko literatura tradizioan zenbat hitz berri sortu diren —edo ahozko euskaratik idatzira zenbat hitz igaro diren— adieraziko digu; hots, lehen taularen kidea izango da laugarren hau, baina Iparraldeko hitzei dagokiena:

4. taula. *Iparraldeko hitz berekien lehen agerraldien bilakaera, testuetako lehen agerraldien arabera, mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%	
< 1550	120	6.04	{4.40}
1551-1600	340	17.10	{10.96}
1601-1650	382	19.22	{10.08}
1651-1700	192	9.66	{6.19}
1701-1750	117	5.89	{4.44}
1751-1800	120	6.04	{9.47}
1801-1850	89	4.48	{11.38}
1851-1900	365	18.36	{14.49}
1901-1950	181	9.10	{15.14}
> 1950	82	4.12	{13.46}
GUZTIRA	1988	100.01	

Erkaketa errazteko, eskuin-eskuineko zutabeen, kako zuzenen artean, lehen taulako ehunekoak, hots, euskal hitz altxor osoari dagozkionak, ezarri ditut. Ikusten denez, hitz altxor osoaren gaintetik, garai zaharrenak eta 1851-1900 epea daude; bereziki, espero izateko zenez, 1601-1650 epea, lapurtar klasikoaren urrezko aroarena. Mende honetan dira, aldiz, —eta 1801-1850 epe ilunean— beheranzko alderik handienak orokorrari buruz: 9.10 lehen mende erdian eta, are handiagoa —4.12— bigarren mende erdian.

Nolanahi ere, kopuru orokorreko erkaketa gerta daiteke esanguratsuena. Goiko taulan ikusten dugunez, 1988 da, guztira, Iparraldeko lehen agerraldien zenbatekoa, orokorreko 11.039en %18.00 hain zuzen. Ehuneko hori, handia izanik, askoz garaiagoa da zenbait epetako ehunekoak, hurrengo taulan ikus daitekeenez.

5. taula. *Lehen agerraldi orokorren eta Iparraldeko hitz berekietan arteko ebuneko, mende erdiz mende erdi.*

epeak	ipar.	orok.	%
< 1550	120	486	24.69
1551-1600	340	1210	28.10
1601-1650	382	1113	34.32
1651-1700	192	683	28.11
1701-1750	117	490	23.87
1751-1800	120	1045	11.48
1801-1850	89	1256	7.09
1851-1900	365	1599	22.83
1901-1950	181	1671	10.83
> 1950	82	1486	5.51
GUZTIRA	1988	11039	18.00

Ehuneko garaianak, espero genuen tokietan agertu dira: lehen garaietan eta 1851-1900 epean, Duvoisin, Joanategi, Hiriart-Urruti eta besteren eskutik Iparraldeko literaturak bere zilarrezko aroa bizi izan baitzuen. Orobat, eperik ahulena eta bizigabeena mende honetako bigarren erdia da,¹¹ hots, ehuneko apalena —5.51— duena.

Hitz zaharkitu eta gaur egun gutxi erabiliei buruzko argibideak, 2. taularen Iparraldeko kide den seigarren taulan datoz:

6. taula. *Lehen agerraldi gutxi erabiliak, eta zaharrak eta gutxi erabiliak, Iparraldeko hitz berekietan mende erdiz mende erdi*

epeak	g.er.	zah.g.er.	GUZT.
< 1550	5	5	10
1551-1600	27	34	61
1601-1650	34	52	86
1651-1700	30	30	60
1701-1750	12	6	18
1751-1800	14	11	25
1801-1850	20	5	25
1851-1900	70	11	81
1901-1950	32	0	32
>1950	16	1	17
GUZTIRA	260	155	415

(11) Berez, 4. edo 5. tauletakoa ehuneko garaiak ezer gutxi adierazten dute. Baina esperientziak dio badela halako erlazio bat —aldakorra eta zehazten zaila beharbada, baina esanguratsua nolabehere— idazle bakoitzak hitz altxor komunari eta bere euskalkikoari ematen dienaren artean. Adibidez, 1601-1650 epeak ehuneko altuena —34.32— ematen du 5. taulakoen artean; baina argi dago epe horretako 1113 agerraldi berrietako gehienak, horien artean 0 marka duten 694etako gehienak, Iparraldeko idazleek direla, beste euskalkietan ez baitzen ia ezer idatzi.

Laugarren taulako emaitzei seigarreneko azken zutabekoak kentzen badizkiegu, 7. taulako emaitzak izango ditugu, 3. taulakoan Iparraldeko kideak baitira:

7. taula. *Iparraldeko hitz berekien lehen agerraldien bilakaera, gutxi erabiliriko hitzak kendu ondoren.*

epeak	z. abs.	%
< 1550	110	6.99
1551-1600	279	17.74
1601-1650	296	18.82
1651-1700	132	8.39
1701-1750	99	6.29
1751-1800	95	6.04
1801-1850	64	4.07
1851-1900	284	18.06
1901-1950	149	9.47
> 1950	65	4.13
GUZTIRA	1573	100.00

Iparraldeko hitzen kasuan, orokorretan bezala, hitz guztien eta hitz "normal"en ehunekoaren arteko aldea txikia da, epe guztietan puntutik beherakoa eta iruzkin berezirik merezi ez duena.

3. Bizkaierazko hitz berekien lehen agerraldien bilakaera

Inork ez du zalantzarik, Iparraldekoarekin batera bizkaierazkoa dela hitz altxor komunari buruz nortasun bereziena duena. Hortaz, kapitulu honetan, aurrekoan Iparraldeko tradizio idatziari buruz egin ditugun urratsak errepikatuko ditugu, hangoen kideko erkaketak bizkaierazko lehen agerraldiekin egin ahal izateko. Lehen urratsa, han bezala, lehen agerraldien bilakaera aurkeztea izango da. Dena dela, eta bizkaierazko tradizio idatziaren berezitasunak hartaraturik, bilakaera ez dut mende erdiz mende erdi aurkeztuko, baizik eta adierazgarriago iruditzen zaizkidan beste epe batzuen bidez, 8. taulan ikusten baitira.

8. taula. *Bizkaierazko hitz berekien lehen agerraldien bilakaera, testuetako lehen agerraldien arabera, epez epe.*

epeak	z. abs.	%
< 1600	48	12.53
1601-1700	35	9.14
1701-1799	25	6.53
1800-1830	147	38.38
1831-1889	23	6.01
1890-1930	83	21.67
1931-1970	20	5.22
> 1970	2	0.52
GUZTIRA	383	100.00

Jakina denez, bizkaiera klasikoaren loraldia 1800 urtean hasten da eta oso gutxi irauten du, 30 bat urte. Bestalde, badu bizkaiera idatziak "zilarrezko aro" bat, XIX.

mendearen bukaeran eta XX. mendearen hasieran, abertzaletasunaren pizteakin bat gertatzen dena, baina 1930 inguruan edo, indarra nabarmen galtzen duena.

Adierazi berri dudana ongi islatzen da goiko taulan. Bizkaiera zaharraren ezin ukatuzko garrantzia lehen lerroan ikus daiteke, 12.53ko ehuneko garai horretan. Baina bizkaieraren egiazko ekarpena, XIX. mendeko lehen 30 urte horietan gertatzen da, 38.38ko ehuneko guztiz ohiz kanpoko horrek adierazten duenez. "Zilarrezko aro" a ere aski argi agertzen da, 21.67ko ehunekoarekin. Azkenik, azken lerroko ehuneko hutsaren hurrengoak garbi adierazten du Bizkaiko egungo idazleek —inoiz baino ugariago baitira— ez dutela beren euskalkiko uretatik ia tantarik edaten.

Kopuru orokorreko erkaketari dagokionez, bizkaierazko lehen agerraldiak 383 dira guztira, kopuru apala Iparraldeko 1988en aldean, eta orokorraren %3.47 besterik ez dena. Epez epeko datuei dagokienez, lerro esanguratsuenak soilik aztertu ditut, bizkaierarako hautatu ditudan epeak mende erdikoak ez direnez gero, kalkulatzeko guztiak berregin behar baitira:

9. taula. *Lehen agerraldi orokorren eta bizkaierazko hitz berekieren arteko ehunekoak, epe esanguratsuenetan.*

epeak	bizk.	orok.	%
< 1600	48	1696	2.83
1800 -1830	147	1044	14.08
1890 -1930	83	1816	4.57
> 1970	2	713	0.28

1600.a arteko 48 lehen agerraldien multzoa, bilakaeraren taulan nabarmentzen zena, ia erabat ezabatua gertatzen da erkaketa honetan: ez da ahaztu behar Etxepare eta Leizarragaren obra oparoa biltzen dela epe horretan. 1800-1830 epekoa, aldiz, aski nabarmentzen da orokorrari buruz —%14.08—; izan ere, 5. taulan ikus daitezkeen Iparraldeko produkzioaren krisialdi latzean gertatzen da. Bizkaierazko zilarrezko aroa deitu dudana ere aski ezabatua gertatzen da %4.57 horretan. Oro har, argi ikusten da datu horietan bizkaierazko produkzio idatziaren ahultasuna, 1800-1830 epean izan ezik, ia erabatekoa gertatzen dena. Egungo egoera %0.28 horrek berez azaltzen du, eta, hortaz, ez dut inongo iruzkinik gaineratuko.

Hitz zaharkitu eta gaur egun gutxi erabiliei buruzko argibideak, 2. eta 6. taulen bizkaierazko kide den hamargarren taulan datoz:

10. taula. *Lehen agerraldi gutxi erabiliak, eta zaharrak eta gutxi erabiliak, bizkaierazko hitz berekietan epez epe.*

epeak	g.er.	zah.g.er.	GUZT.
< 1600	4	5	9
1601-1700	3	2	5
1701-1799	4	0	4
1800-1830	31	7	38
1831-1889	8	0	8
1890-1930	22	1	23
1931-1970	5	0	5
> 1970	0	0	0
GUZTIRA	77	15	92

Zortzigarren taulako emaitzei hamargarreneko azken zutabekoak kentzen badizkiegu, 11. taulako emaitzak izango ditugu, 3. taulakoen bizkaierazko kideak baitira:

11. taula. *Bizkaierazko hitz berekien lehen agerraldien bilakaera, gutxi erabiliriko hitzak kendu ondoren.*

epeak	z. abs.	%
< 1600	39	13.40
1601-1700	30	10.31
1701-1799	21	7.22
1800-1830	109	37.46
1831-1889	15	5.15
1890-1930	60	20.62
1931-1970	15	5.15
> 1970	2	0.68
GUZTIRA	291	99.99

Bizkaierazko hitzen kasuan, Iparraldeko orokorretan bezala, hitz guztien eta hitz “normal”en ehunekoen arteko aldea txikia da, bigarren epean izan ezik epe guztietan puntutik beherakoa edo. Bestalde, kopuru absolutuak apalak dira, aurreko kasuetan baino aski apalagoak. Hortaz, bestetan iruzkin esanguratsurik egiteko biderik ez bazegoen, are gutxiago honetan.

4. Hiztegieta lehen agerraldien bilakaeraz

Testuetako agerraldiez gain, nire *Euskal Hiztegia*-n orobat saiatu naiz ematen, gorago azaldu dudan eran, hitzen lehen agerraldiak hiztegieta. Hiztegieta age-raldi horiez arituko naiz atal honetan, aurkezpenean, egoki den neurrian, aurreko ataletako urratsak eginaz.

12. taula. *Hiztegieta lehen agerraldien bilakaera, mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%
< 1550	15	0.43
1551-1600	339	9.71
1601-1650	13	0.37
1651-1700	411	11.78
1701-1750	1245	35.67
1751-1800	69	1.98
1801-1850	46	1.32
1851-1900	347	9.94
1901-1950	504	14.44
> 1950	501	14.36
GUZTIRA	3490	100.00

Hamabigarren eta ondoko taulen emaitzak ulertzeko ez da ahaztu behar datu baseko hitz askok —gorago azaldu denez testu batean lehenago agertzen direnak batik bat— ez dutela argibide hau. Horregatik da kopuru guztien baruketa 3490ekoa, testuetako lehen agerraldien 11039en aldean. Nolanahi ere, emaitzok aski argi islatzen dituzte euskal hiztegieta zernolako nagusiak. Lehen lerroak antzinako hitz zerrenden uzta, ikusten denez aski urria, jasotzen du; bigarrenak —%9.71— batez

ere Landuchioren hiztegiarena, ikusten denez baztergarria ez dena; 1651-1700 epeak —%11.78— batez ere S. Pouvreaurena, are garrantzitsuagoa. 1701-1750 epekoa da —%35.67— argi eta garbi lehen agerraldi gehien biltzen dituen, Urte, Martin Harriet eta batez ere Larramendiren *Diccionario Trilingüe*-ren emaitza jasotzen baitu. Hurrengo epearen lehen agerraldi kopuru apalak, ikusarazten du aski ongi Añibarroren hiztegiaren orijinaltasun urria eta Larramendirenarekiko morrontza handia. Antzeko zenbait pentsatu behar da 1851-1900, Duvoisin eta Harrieten epeaz. Hurrengo lerroaren igotze nabarmenak —%9.94tik %14.44ra— ikusarazten digu Azkueren hiztegia ez dela aurrekoen biltzaile hutsa, eta hitz altxor berri handia —zeinaren zati garrantzitsu bat testuetara igaro baitzen gero— jasotzen duela. Azken lerroko ehuneko garaia —14.36, hots aurreko epekoaren parekoa— XX. mendeko bigarren erdian euskal hiztegi gintzak egin duen ahalegin nabariaren lekuko gertatzen da.

Hitz zaharkitu eta gaur egun gutxi erabiliei buruzko argibideak, bigarren taularen kide den hamahirugarren taulan datoz:

13. taula. *Lehen agerraldi gutxi erabiliak, eta zaharrak eta gutxi erabiliak, hiztegi-tako lehen agerraldietan mende erdiz mende erdi.*

epeak	g.er.	zah.g.er.	GUZT.
< 1550	0	0	0
1551-1600	24	16	40
1601-1650	0	0	0
1651-1700	55	25	80
1701-1750	214	37	251
1751-1800	14	2	16
1801-1850	6	1	7
1851-1900	69	4	73
1901-1950	91	0	91
> 1950	11	0	11
GUZTIRA	260	155	415

Hamabigarren taulako emaitzei hamahirugarreneko azken zutabe-koak kentzen badizkiegu, 14. taulako emaitzak izango ditugu, 3. taulakoen hiztegi-tako kideak baitira:

14. taula. *Lehen agerraldi gutxi erabiliak, eta zaharrak eta gutxi erabiliak, hiztegi-tako lehen agerraldietan mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%
< 1550	15	0.51
1551-1600	299	10.24
1601-1650	13	0.45
1651-1700	331	11.33
1701-1750	994	34.03
1751-1800	53	1.81
1801-1850	39	1.34
1851-1900	274	9.38
1901-1950	413	14.14
> 1950	490	16.78
GUZTIRA	2921	100.01

Ikus daitekeenez, ehunekoan aldaketak puntu erditik beherakoak dira ia guztiak. Bi nabarmentzen dira apur bat, 1701-1750 epeari dagokiona, 1.64koa dena; %35eko kopuruei dagokionez, ez zait oso adierazgarria iruditzen. Bestea, > 1950 epeari dagokiona goragoa da, 2.42koa. Hau ere ez zait oso harrigarria iruditzen, definizioz *zab.g.er.* eremukoa 0 denez gero, kopuru absolutua gutxi aldatzen baita —besteak baino gutxiago—, eta horren ondorioz ehunekoak igo egin behar baitu.

Testuetako lehen agerraldietan bezala, hiztegietaoetan ere eman ditzakegu zenbait argibide, *zab.* eta *g. g. er.* laburduren bidez hain zuzen. Testuetako lehen agerraldietan aipatu ditugun eragozpen guztiak aurkitu ditugu hemen ere, jakina.

Han bezala, hiztegietao lehen agerraldi guztiak, lehenik, bi zati handietan banatuko ditut: alde batetik 1900 baino lehenagokoak eta bestetik 1900ez gerokoak. Hauek dira bi kopuruak eta dagozkien ehunekoak:

<1900:	2485	[%71.20]
>1900:	1005	[%28.80]

Testuetako lehen agerraldietako ehunekoekin erkatzen baditugu —71.40 eta 28.60, hurrenez hurren— ikusiko dugu aldea hutsaren hurrengoa dela.

Hiztegietao lehen agerraldi, mende honetan zaharkituztat jo daitezkeenak 81 dira, eta gaur gutxi erabiliak direnak 67: 148 guztira; bestalde, 1900ez gerokoetan *g. g. er.* marka dutenak 3 dira. Hortaz, hiztegietao lehen agerraldietatik hitz zaharkitu eta gaur gutxi erabiliak kenduaz emaitza hauek ditugu eratu ditugun bi zatietan:

<1900:	2018 - 148:	1870	[%67.51]
>1900:	903 - 3:	900	[%32.49]
Guztira		2770	[100.00]

Espero zenez, gutxi aldatzen dira ehunekoak, nahiz eta 1900ez gerokoak zerbait gora egiten duen. Testuetako lehen agerraldiez mintzatzean esan dugun bezala, puntu honetan ere, argibide errealagoak izateko *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren datuen azterketa zehatzagoa behar genuke.

5. Euskal hitz altxorra gramatika kategorien arabera

Atarikoetan esan dudanez, *gramkat* eremuan izenak —iz—, izenondoak —io—, izenlagunak —il—, aditzak —ad—, adizlagunak —al— eta besteak —0— bereizi ditut. Hauek dira horietako kategoria bakoitzari dagokion kopurua:

iz: 6844   io: 1466   il: 276   ad: 2151   al: 988   0: 312

Kopuru hauen batuketaren emaitza, 12037 da, hots, fitxen kopurua —11687— baino garaiagoa. Izan ere, fitxa batzuei gramatika kategoria bat baino gehiago ezarri zaie, eta hortik bi kopuruaren arteko aldea.

Atal honetan, kategoria horien denboran zeharko bilakaera aztertu nahi dut. Horretarako, lehenik, testuetan agertzen ez diren lehen agerraldien, hots, *dtest* eremuan 0 dutenen kenketa egin behar dut. Hauek dira 0 ikurreko kopuruak: iz: 465; io: 68; il: 4; ad: 63; al: 18; 0: 7. Hortaz, hauek dira kontuan hartzeko kopuruak:

iz: 6359   io: 1466   il: 272   ad: 2085   al: 967   0: 305

Izenlagunen eta 0 ikurpean bildu ditugunen zenbatekoak apalak direnez gero, gainerako lau kategorien azterketa egingo dugu: izenena, izenlagunena, aditzena eta adizlagunena.

a) *izenak*

Honela banatzen dira 6359 izenak denboran zehar mende erdiz mende erdiko epeetan:

15. taula. *Izenen lehen agerraldiak mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%	
< 1550	183	2.88	[4.40]
1551-1600	602	9.47	[10.92]
1601-1650	525	8.25	[10.08]
1651-1700	369	5.80	[6.19]
1701-1750	262	4.12	[4.49]
1751-1800	565	8.88	[9.47]
1801-1850	737	11.59	[11.38]
1851-1900	946	14.88	[14.49]
1901-1950	1107	17.41	[15.14]
> 1950	1063	16.72	[13.46]
GUZTIRA	6359	100.00	

Erkaketa errazteko, eskuin-eskuineko zutabeen, kako zuzenen artean, lehen taulako ehunekoak, hots, euskal hitz altxor osoari dagozkionak, ezarri ditut hemen eta 16, 17, eta 18. tauletan..

Ikusten denez, ehuneko gehienak aski kidekoak dira, hiru izan ezik: lehen lerrokoa eta bi azkenetakoak. 1550 baino lehenagoko izenen ehuneko erlatiboki apala —2.88, 4.40-ri buruz— ez da, beharbada, adierazgarria, kopuru absolutua aski txikia denez gero. Esanguratsua goak bide dira azken bigarren lerroetako aldeak, batez ere > 1950 epekoa, %3.26. Antza denez, azken urte hauetan batez ere terminologiaren arloan onartzen ari garen hitzen —batez ere, edo lehenik, izenen—¹² multzo garaiazen isla da.

b) *izenondoak*

Honela banatzen dira 1397 izenondoak denboran zehar mende erdiz mende erdiko epeetan:

16. taula. *Izenondoaren lehen agerraldiak mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%	
< 1550	51	3.65	[4.40]
1551-1600	132	9.45	[10.92]
1601-1650	124	8.88	[10.08]
1651-1700	96	6.87	[6.19]
1701-1750	62	4.44	[4.49]
1751-1800	118	8.45	[9.47]
1801-1850	148	10.59	[11.38]
1851-1900	206	14.75	[14.49]
1901-1950	217	15.53	[15.14]
> 1950	243	17.39	[13.46]
GUZTIRA	1397	100.00	

(12) Ikus, nolahi ere, izenondoaren banaketa denboran zehar hurrengo azpiatalean.

Izenondoen kasuan, ikustenenez, nabarmentzen den diferentzia bakarra azken lerrokoa da —%13.46tik %17.39rako gorakada— izenei dagokiena baino handiagoa. Egia esan, ez dut alde nabarmen horren arrazoia ikusten. Kopuru absolutua —243— ez da handiegia, baina badirudi ezin dela esan erabat ausazkoa denik aztertzen ari garen gorakada hori. Arrazoia garbiago ikusteko, 243 izenondo horien zernolakoak aztertzeraz jo dut, eta ikusi dut lehen agerraldi horietako 44 izen eta izenondoak direla, hots, bi betekizunak dituzten hitzak direla. Berrogeita lau horiek kenduz gero 199 izenondo ditugu, eta ehunekoak 14.71ra jaisten da, ehuneko orokorretik —13.46— aski gertu dagoen ehuneko batera, hain zuzen.

c) *aditzak*

Honela banatzen dira 2085 aditzak denboran zehar mende erdiz mende erdiko epeetan:

17. taula. *Aditzen lehen agerraldiak mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%	
< 1550	162	7.77	{4.40}
1551-1600	331	15.88	{10.92}
1601-1650	307	14.72	{10.08}
1651-1700	126	6.04	{6.19}
1701-1750	101	4.84	{4.49}
1751-1800	217	10.41	{9.47}
1801-1850	219	10.50	{11.38}
1851-1900	286	13.72	{14.49}
1901-1950	185	8.87	{15.14}
> 1950	151	7.24	{13.46}
GUZTIRA	2085	100.00	

Ikusten dugunez, bi muturretako lerroak dira alde nabarmenenak agertzen dituztenak bi ehunekoen artean: bi lehen lerroetan orokorrak baino nabariki altuagoak —3.37 eta 4.96, hurrenez hurren— eta bi azkenetan orokorrak baino nabariki apalagoak —6.27 eta 6.22, hurrenez hurren—. Mende honetako beherakada, izen eta izenondoen gorakadaren kontraispilua dela dirudi. 1600 aurreko testuetako aditz ehuneko garaian arrazoia ez dut ikusten zein izan daiteken.¹³

(13) Bada ezpada ere, datu baseko 255 aditz elkartuak —hots, *bitz egin* edo *damu hartu* bezalakoak— aztertu nituen eta kopuruak kalkulatu mende mende. 1600 baino lehenagokoak 50 dira, %19.60, eta mende honetakoak 22, hots, %8.63. Hortaz, 1600 baino lehenagokoak batz bestekoari dagozkionak —23.65— baino gutxiago dira, hots, beste epeetan baino aditz elkartu gutxiago dago 1600 arteko epe horretan; edo beste modu batera esateko, 1600 arteko epe horretako aditzak, gehiago ez ezik, “aditz hutsagoak” dira. Bestalde, mende honetako ehuneko apalak —8.63— gaur egun aditz elkartu gutxi sortzen dugula adierazten du; hots, aditz gutxi sortzen dugu, eta are aditz elkartu gutxiago.

d) adizlagunak

Honela banatzen dira 967 adizlagunak denboran zehar mende erdiz mende erdiko epeetan:

18. taula. *Adizlagunen lehen agerraldiak mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%	
< 1550	58	6.00	[4.40]
1551-1600	99	10.24	[10.92]
1601-1650	126	13.03	[10.08]
1651-1700	67	6.93	[6.19]
1701-1750	49	5.07	[4.49]
1751-1800	108	11.17	[9.47]
1801-1850	131	13.55	[11.38]
1851-1900	137	14.17	[14.49]
1901-1950	148	15.30	[15.14]
> 1950	44	4.55	[13.46]
GUZTIRA	967	100.01	

Ikusten dugunez, adizlagunen erkaketa denboran zehar bilakaera orokorraren antzekoa da gutxi gora behera. Ehunekoen arteko aldeak —beste gramatika kategorietakoak baino zerbait handiagoak— kopuru absolutuen txikitasunagatik izan daitezke. Bada ehuneko diferentzia bat —8.91— neurri guztietatik kanpokoa, 1950ez gero lehen agerraldiei dagokiena hain zuzen, eta aditzetan ikusi dugun joera areagotzen duena.

e) gramatika kategoriak hiztegiatan

Testuetako lehen agerraldiak bezala, hiztegiatiko lehen agerraldiak gramatika kategorien arabera eta denboran zehar aztertzeari ekin diot. Nolanahi ere, kopuru absolutuak kasu horretan, ikusi dugunez, apalagoak direnez gero, izen eta aditzeki-ko datuak aurkeztuko ditut soilik, izenondo eta adizlagunekikoak ez baitziren adierazgarriak.

e₁) izenak

Honela banatzen dira hiztegiatiko 2380 izenak denboran zehar mendez mendeko epeetan:

19. taula. *Izenen lehen agerraldiak hiztegiatan mendez mende.*

epeak	z. abs.	%	
< 1600	228	9.58	[10.14]
1601-1700	293	12.31	[12.15]
1701-1800	862	36.22	[37.65]
1801-1900	249	10.46	[11.26]
> 1900	748	31.43	[28.80]
GUZTIRA	2380	100.00	

Erkaketa errazteko, eskuin-eskuineko zutabeen, kako zuzenen artean, 12. taulako ehunekoak, hots, hiztegietao lehen agerraldietako kopuru orokorre dagozkienak, ezarri ditut taula honetan eta hurrengoan.

Ikusten denez, alde esanguratsu bakarra azken lerrokoa da, %2.63koa, eta testuetako lehen agerraldietan bezala, goragokoa izenen orokorra baino.

e₂) aditzak

Honela banatzen dira hiztegietao 544 aditzak denboran zehar mendez mendeko epeetan:

20. taula. *Aditzen lehen agerraldiak hiztegietao mendez mende.*

epeak	z. abs.	%	
< 1600	81	14.89	[10.14]
1601-1700	58	10.66	[12.15]
1701-1800	246	45.22	[37.65]
1801-1900	62	11.40	[11.26]
> 1900	97	17.83	[28.80]
GUZTIRA	544	100.00	

Aisa ikusten da aditzen ehunekoek ez dietela, aski urrutitik baizik, ehuneko orokorre jarraitzen. Nolanahi ere, bi bereizten dira besteak baino aski nabarmenago: 1701-1800 epekoa —%7.57 aditzenaren alde— eta mende honetako —%10.97 orokorraren alde—. Lehenengoaren zergatikoa hau izan daiteke: epe horretako hiztegi guztiak erdara-euskara dira, eta jakina da bai Urtek eta baita Larramendik ere ez zutela inongo eragozpenik erdal aditzaren kidezkat euskal aditz bat eratze-ko edo asmatzeko. Mende honetako, testuetako lehen agerraldei dagokien taulan ikusi dugunaren ildotik doa: aditzen ehunekoaren beheraldi nabarmenetik, hain zuzen.

6. Hitz eratorri eta elkartuen bilakaera

Gorago esan dudanez, *erat* eremuan, hitz eratorriei, zeini bere atzizkia, eta elkartuei, zeini bere bigarren osagaia, ezarri diegu. Hortaz, ez dugu ikur bakar bat hitz eratorri guztiak, edo elkartu guztiak, aztertzeo. Baina ez eratorri, ez elkartu ez diren hitzei 0 marka ezarri diegunez gero, aski erraza gertatzen da “berezko hitz” deituko ditudan hitz horien bilakaera aztertzea. Hori da atal honen helburua.

Hurrengo taulan, epe bakoitzean, epeko berezko hitzen eta epeko hitz guztien arteko erlazioa ematen da, berezkoen ehunekoaren bidez:

20. taula. *Berezko hitzen leben agerraldiak testuetan mende erdiz mende erdi.*

epeak	erat-0	orok.	%
< 1550	340	486	69.96
1551-1600	656	1210	54.21
1601-1650	440	1113	39.53
1651-1700	254	683	37.19
1701-1750	175	490	35.71
1751-1800	316	1045	30.24
1801-1850	383	1256	30.49
1851-1900	437	1599	27.32
1901-1950	412	1671	24.66
> 1950	607	1486	40.84
GUZTIRA	4020	11039	36.42

Ikusten denez, berezko hitzen ehunekoa gutxituz doa etengabe 1950 arte. Hortaz, hitz eratorri eta elkartuen ehunekoa hein berean doa handituz. Jakina denez, bada hizkuntza guztietan halako lotura hertsu bat¹⁴ idazkera jasoaren eta hitz eratorrien eta elkartuen ugaritasunaren artean; hots, hitz eratorri eta elkartuen ehuneko garaiak, hizkuntza landua, beregaina eta nolabait jasoa adierazten du. Alde honetatik, euskara idatziaren historiak, hizkuntzaren etengabeko lantze, beregaintze eta jasotze prozesu bat ispilatzen du. Prozesua etengabea da, baina urratsen artean bada bat handiena —%14.68— gertatzen dena: 1601 eta 1650 artean lapurtar klasikoek egiten dutena, hain zuzen.

Nolanahi ere, joera etengabe hori erabat eteten da XX. mendearen bigarren erdian —1901-1950 epeko %24.66tik > 1950ko %40.84—, hots, hizkuntza, irudiz, inoiz baino gehiago landuagoa, gaurkotuagoa eta jasoagoa agertzen denean. Puntu honetan kontuan izan behar da azken urte hauetan inoiz bezala ugaritu direla maileguak hizkuntzan, eta kasu askotan mailegu horiek eratorriak garatzeko ez dute oraindik aski denbora izan; edo bestela esateko, oraingoz bederen, eratorri gehienak ere maileguz hartzen dira. Bestalde, azken urteotako gaurkotze eta lantzea gorabehera, inork gutxik ukatuko du, nik uste, hizkuntzak beregaintasuna galdu duela, are hitz altxorren eremuan, hizkuntzak gaur egun pairatzen duen erdaren eraginaren ondorioz.

7. Zenbait atzizkiren modernotasunaz

Hitz eratorrietan, *erat* eremuan ehundik gora atzizki hartu ditut aintzat. Horietako askok oso agerraldi gutxi dituzte datu basean, eta, hortaz, ez dira adierazgarriak. Atal honetan maiztasun handiko atzizkiak —hots, 100 baino gehiago hitzetan agertzen direnak— eta, maiztasun txikiagokoak izanik, interes bereziren bat zutenak hartu ditut kontuan. Atzizki bakoitzean datu hauek eman ditut: lehenik, kako zuzenen artean, maiztasun absolutua, gero 1900 baino lehenagoko lehen agerraldiak, gero mende honetako lehen agerraldiak, bi horien batuketa ondoren, eta azkenik, mende honetako ehunekoa agerraldi datadun guztiei buruz. Hauek dira emaitzak:

(14) Cf. I. Sarasola "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17, 1984, 206.

			(1) ¹⁵	+	(2) ¹⁶	:	GUZT	:	% ¹⁷
ADA	[27]	:	14	+	11	:	25	:	40.00
ALDI	[178]	:	73	+	96	:	169	:	56.80
ARAZI	[245]	:	175	+	59	:	234	:	25.21
ARI	[207]	:	104	+	91	:	195	:	46.67
DUN	[120]	:	61	+	51	:	112	:	45.54
DURA	[62]	:	41	+	15	:	56	:	26.78
ERA	[82]	:	36	+	24	:	60	:	40.00
ETA	[111]	:	28	+	76	:	104	:	73.08
GAILU	[27]	:	4	+	19	:	19	:	78.95
GARRI	[213]	:	140	+	62	:	202	:	30.69
KERIA	[110]	:	59	+	46	:	105	:	43.81
KA	[279]	:	133	+	105	:	238	:	44.12
KI(iz)	[77]	:	37	+	38	:	75	:	50.57
KI(al)	[141]	:	109	+	27	:	136	:	19.85
KO	[327]	:	211	+	109	:	320	:	34.06
KOI	[23]	:	10	+	13	:	23	:	56.52
KOR	[116]	:	58	+	38	:	96	:	39.58
LE	[110]	:	74	+	30	:	104	:	28.85
MEN	[56]	:	33	+	26	:	59	:	44.07
MENDU	[25]	:	25	+	0	:	25	:	0.00
PEN	[74]	:	35	+	37	:	72	:	51.39
TASUN	[296]	:	165	+	95	:	260	:	36.53
TEGI	[80]	:	42	+	34	:	76	:	44.73
TI	[61]	:	42	+	18	:	60	:	30.00
TSU	[153]	:	90	+	58	:	148	:	39.19
TXO	[109]	:	61	+	44	:	105	:	41.90
TZA	[103]	:	60	+	38	:	98	:	38.77
TZAILA	[145]	:	91	+	45	:	136	:	33.09
TZE	[294]	:	185	+	100	:	285	:	35.08
ZAIN	[41]	:	15	+	20	:	35	:	57.14
ZALE	[63]	:	19	+	43	:	62	:	69.35
ZIO	[58]	:	34	+	22	:	56	:	39.28
GUZTIRA		:	1486	:		:	3750	:	39.73

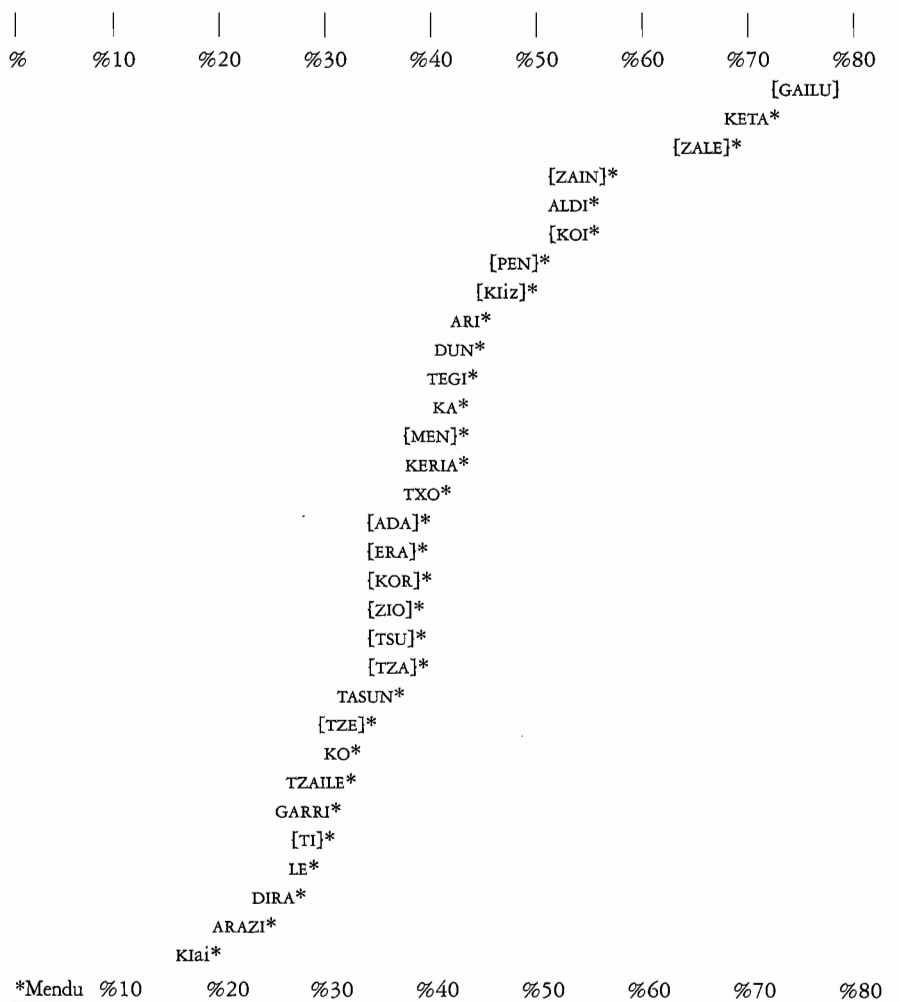
Azken zutabeko ehunekoak, delako atzizkiaren “modernotasuna” adierazten du: atzizki jakin batek bere lehen agerraldiko hitz guztiak mende honetakoak balitu, %100 emango luke azken zutabeen, eta, era berean, agerraldi guztiak aurreko mendetakoak balitu —eta hori gertatzen da zerrendako *-mendu* atzizkiarekin— %0 emango luke zutabe berean.

Emaitzok grafikoan ikus daitezke.

(15) Sarrera kopurua 1900 arte.

(16) Sarrera kopurua mende honetan,

(17) GUZT zati (2) da ehuneko hau.

Lehen grafikoa. Euskal atzizki nagusien modernotasuna.

Ezkerreko lerro zutak irudikatzen du mende honetako lehen agerraldien ehunekoaren lehen agerraldi guztiekiko, hots:

3779 : 11041 : %34.27

Eskuineko lerro zutak kideko ehuneko bat irudikatzen du, baina goian aztertu ditugun lehen agerraldi atzizkidunak soilik kontuan harturik, goiko zerrendako (2) eta GUZT zutabeen batuketaren zatiketaren bidez:

1486 : 1750 : %39.63.

Esan dezagun bidenabar, espero zen bezala lehen agerraldi atzizkidunen ehunekoak garaia goiaren orokorra baino.

8. Maila alderdiak euskal hitz altxorrean

Atarikoetan azalduenez, *maila* eremuan bi errejistro besterik ez ditut kontuan hartu, *goi.* eta *beb.*, eta markarik gabekoei ohiko 0-a ezarri diet.

Lehen agerraldi guztietatik —11687—, *goi.* marka dutenak 330¹⁸ dira, hots, %2.82. Honela banatzen dira 330 lehen agerraldi horiek denboran zehar mende erdiz mende erdiko epeetan:

18. taula. *Goi mailako lehen agerraldiak mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%	
< 1550	31	9.60	[4.40]
1551-1600	53	16.41	[10.92]
1601-1650	48	14.86	[10.08]
1651-1700	29	8.98	[6.19]
1701-1750	17	5.26	[4.49]
1751-1800	14	4.33	[9.47]
1801-1850	11	3.40	[11.38]
1851-1900	29	8.98	[14.49]
1901-1950	67	20.74	[15.14]
> 1950	24	7.43	[13.46]
GUZTIRA	323	99.99	

Erkaketa errazteko, eskuin-eskuineko zutabeen, kako zuzenen artean, lehen taulako ehunekoak, hots, euskal hitz altxor osoari dagozkionak, ezarri ditut hemen eta 18.ean.

Ikusten denez, *goi* mailako lehen agerraldien eta lehen agerraldi orokorren ehunekoen arteko diferentzia handienak 1650 aurreko epeetan daude —5.20, 5.49 eta 4.78, hurrenez hurren— hots, lapurtar klasikoen garaietan, eta bestalde 1901-1950 epean —5.60, epe guztien artean garaiena—, garbizaletasunaren garaian, hain zuzen.

11687 lehen agerraldietatik *beb.* marka dutenak 233 dira,¹⁹ hots, %1.99. Hone-la banatzen dira 233 lehen agerraldi horiek denboran zehar mende erdiz mende erdiko epeetan:

18. taula. *Bebe mailako lehen agerraldiak mende erdiz mende erdi.*

epeak	z. abs.	%	
< 1550	17	7.39	[4.40]
1551-1600	28	12.17	[10.92]
1601-1650	21	9.13	[10.08]
1651-1700	17	7.39	[6.19]
1701-1750	19	8.26	[4.49]
1751-1800	30	13.04	[9.47]
1801-1850	23	10.00	[11.38]
1851-1900	39	16.96	[14.49]
1901-1950	26	11.30	[15.14]
> 1950	10	4.35	[13.46]
GUZTIRA	230	99.99	

(18) Horietatik 3 “*goi.* (g.er.)” marka daramate, eta 5-ek “*gaur goi*”marka.

(19) Horietatik 24 “*batez ere beb.*” eta 37 “*gaur beb.*”.

Behe mailakoen artean ez dago ehunekoetan alde handirik orokorre buruz: diferentzia handiena behe mailakoen alde 3.77ko da, 1701-1750 epean. Salbuespen nabarmena XX mendea da, eta batez ere bigarren erdialdea, non erabat apaltzen den behe mailako lehen agerraldien ehunekoa eta 9.11ko aldea dagoen orokorren alde.

Bada beste erkaketa bat esanguratsua maila dela eta. Mailaren eta euskalkiaren artekoa da. Izan ere, *goi.* marka daramaten 330 lehen agerraldietatik, 143-k —hau da, %43,33— *ipar.* marka daramate, eta; beste 16-k —%4.85— *zub.* marka;²⁰ hots, badago halako lotura bat maila goratasun eta iparraldeko euskalkien —batez ere lapurtar tradizioaren— artean.

Beste erregistroari, hots, *beb.* mailari dagokionez, marka hori duten 233 lehen agerraldietatik 105ek —hau da, %45.06k— *beg.* marka daramate, 21ek —%9.01— *ipar.*, 12k —%5.15— *gip.* eta 9k —%3.86— *bizk.* Hegoaldeko markako ehunekoari gipuzkerazkoena eta bizkaierazkoena batzen badizkiegu, 54.07 ehunekoa dugu. Hortaz, badirudi behe mailako lehen agerraldien kasuan, Hegoaldeko hitzekin dagoela nolaerebait lotua *beb.* maila hori.

9. Idazle batzuen eragina euskal hitz altxorrean

Nire *Euskal Hiztegia*-ko datuen gainean eratu dudan datu baseak ez du berez gaitasunik idazleen mailaraino jaisteko azterketan. Dena dela, kasu batzuetan, egin daiteke idazle jakin baten zernolakoan azterketa. Horretarako, baldintza bat da nahitaezkoa: delako idazlearen liburuen argitaratze urteetan beste libururik ez argitaratu izana. Baldintza hori betetzen duten idazleen artean garrantzitsu eta esanguratsuenak hautatu ditut. Tamalez, ez dago bizkaitar idazle garrantzitsurik baldintza hori betetzen duenik: Juan Antonio Mogelen *Konfesio ta komunioko sakramentuen gañean erakasteak* argitaratzen den urtean —1800.ean— Durangoko Plateroena argitaratzen da, eta Iparraldeko beste bi; haren *Peru Abarka* idazlana datatzen den urtean —1802.ean— Añibarrok bi liburu argitaratzen ditu: *Esku liburua* eta nafarrerazko kristau ikasbidea; eta *Konfesino ona* argitaratzen duen urtean argitaratzen du Añibarrok *Lora sorta espiritual*. Juan Jose Mogelen *Baserritaa nekezaleentzako eskolia edo ikasbidiak* obra, frai Bartolomeren lehen liburuen artekoa da, eta orobat gertatzen da frai Bartolome eta Pedro Astarloaren obrekin.

B. Etxepare

Euskal lehen idazleak gure literaturako hitz altxorrera ekartzen dituen lehen agerraldiak 362 dira. Kontuan izanik haren liburuaren hedadura txikia, kopuru nabarmena da, baina ez da ahaztu behar lehen idazlea izateak alde horretatik duen alde ona: Etxepareren liburua argitaratzen denean 112 testu hitzek soilik osatzen dute euskara idatziaren hitz altxorra. Hortaz, hitz guztiz arrunten mordoaz azaltzen da lehen aldiz Etxepareren liburuan: *damu*, *dantza*, *demonio*, *denbora*, *dotrina*, *duda*, *ebaki*, *egarri*, *etab*.

(20) Gainerakoak baztergarriak dira: 2 bizk., 0 gip., 7 naf. (baina zazpiak "Ipar. edo naf."), eta 1 heg.

Etxepareren ekarpenetik 243 hitz —hots, %67.12— euskara komunekoak dira, hau da, nire *Euskal hiztegia*-n ez dute inongo dialekto markarik, eta 112 —hots, %30,94— *ipar.* markaturik agertzen dira. Beste hiruk, aldiz, *zub.* marka dute.

Erabilerari dagokionez, 278 hitz —hots, %76.80— nire *Euskal hiztegia*-n inongo erabilerari markarik gabe azaltzen dira, 42 —%11.60— zaharkituztat jotzen dira, 6 gutxi erabiltzat, 20 gaur gutxi erabiltzat, eta 10 zahar eta gutxi erabiltzat. Mailari dagokionez, 324 hitz —hots, %89.50— nire *Euskal hiztegia*-n inongo erabilerari markarik gabe azaltzen dira, 28 —%7.73—goi milakoak dira eta 9 —%2.49— behe mailakoak.

Gorago aipatu dudanez, lotu izan da idazkera jaso hitz eratorrien ugaritasunarekin, eta idazkera herrikoia haien urritasunarekin. Etxepare beti izan da idazle herrikoitzat hartua, eta badirudi gure datuek horrelako zerbait adierazten dutela: Etxepareren 362 hitzetatik 241 —hots, %66.57— ez-eratorriak dira. Ikusiko dugunez ehuneko hori apalagoa da Leizarragagan eta lapurtar klasikoengan.

J. Leizarraga

Euskal hitz altxorraren historian, Leizarraga da lehen agerraldi gehien dituen idazlea. Haren obraren hedadura handia eta goizartasuna dira, jakina, horren arrazoiak. Leizarragaren itzulpenetan 1009 lehen agerraldi gertatzen dira, hots, Etxepareren 326ak baino ia hiru aldiz gehiago, hain zuzen.

Leizarragaren 1009 lehen agerraldi horietatik 659 —hots, %65.31— euskara komunekoak dira, hau da, nire *Euskal hiztegia*-n ez dute inongo dialekto markarik, eta 334 —hots, %33.10— iparraldekotzat jotzen direnak; *zub.* marka agertzen dutenak 6 besterik ez dira.

Erabilerari dagokionez, 680 —hots, %67.39— markarik gabeak dira, 138 —%13.68— nire *Euskal hiztegia*-n zaharkituztat hartzen direnak, 58 —%5.75— gutxi erabiliak, 54 —%5.35— gaur gutxi erabiliak, eta 69 —%6.84— “Zah. (G. er.)” argibidea dakartenak. Mailari dagokionez 938 —hots, %92.96— dira markarik gabekoak, 50 —%4.96— goi mailakoak eta 21 —%5.75— behe mailakoak.

Leizarragagan, hitz ez eratorrien kopuru erlatiboak behera egiten du, Etxeparerarekin alderatzen badugu: 515 dira *erat* eremuan 0 ikurrera biltzen direnak, hots %51,04. Hortaz, Leizarragaren lehen agerraldien ia erdiak hitz eratorriak —edo elkartuak— dira: gogora dezagun Etxeparerengan hirutatik bat zirela.

J. Etxeberri Ziburukoa

Lapurtar klasikoen artean Etxeberri Ziburukoa eta Axular dira lehen agerraldi gehien dituzten idazleak, 445 eta 350, hurrenez hurren. Gainerakoen lehen agerraldien kopuruak askoz ere apalagoak dira: Sarako taldekoen artean Materrek 106 lehen agerraldi ditu, Haranburuk 69, Harizmendik 10, Argaiñaratsak 26. Horietatik at, Gazteluzarrek 32, Tartasek —*Onsa hiltzeko bidia* liburuan— 41 eta Belapeire zuberotarrak 60 —horietako 18, hots, %30, zubererazkoak—. Aipagarria da Oihenart, bere euskarazko obraren laburtasuna gorabehera 162 lehen agerraldi dituen.

Hortaz, Etxeberri Ziburukoa eta Axular soilik aztertuko ditut saio honetan. Bietako lehenak hiru liburu idatzi zituen —*Manual debozinezkoa* (1627), *Noelak* (1630) eta *Elizara erabiltzeko liburua* (1636)—, eta hirurak izan ditugu kontuan kalkuluak egiteko.

Esan berri dudanez, Etxeberri Ziburukoaren lehen agerraldiak guztira 445 dira, eta hortaz, bera da, Leizarragaren ondoren, lehen agerraldi gehien dituen idazlea. 445 hitz horietatik 260 (hots, %58.43) euskara komunekoak dira, hau da, nire *Euskal hiztegia*-n ez dute inongo dialekto markarik, eta 179 (hots, %40.22) Iparraldekotzat jotzen direnetakoak dira. Ikusten denez, Iparraldeko hitzen ehunekoa (%40.22) nabarmen garaia goa da Etxeparerena (%30,94) eta Leizarragarena (%33.10) baino.

Erabilerari dagokionez, 307 (hots, %68.99) markarik gabeak dira, 51 (%11.46) nire *Euskal hiztegia*-n zaharkituztat hartzen direnak, 29 (%6.52) gutxi erabiliak, 25 (%5.62) gaur gutxi erabiliak, eta 33 (%7.42) "Zah. (G. er.)" argibidea dakartenak. Mailari dagokionez 420 (hots, %94.38) dira markarik gabekoak, 21 (%4.72) goi mailakoak eta 4 (%0.90) behe mailakoak.

Hitz ez eratorriak Etxeberri Ziburukoaren lehen agerraldien artean 188 dira 445tetik (hots, %42.24) hau da Leizarragarenak baino are gutxiago.

Axular

Piarres Axularren obra bakar *Gero*-n, gorago esan dudanez, 350 lehen agerraldi daude. Horietatik 240 (hots, %68.57) euskara komunekoak dira, hau da, nire *Euskal hiztegia*-n ez dute inongo dialekto markarik, eta 103 (hots, %29.43) han Iparraldekotzat jotzen direnetakoak dira. Ikusten denez, Iparraldeko hitzen ehunekoa (%29.43) Etxeparerarenaren (%30,94) eta Leizarragarenaren (%33.10) mailakoa dela, eta Etxeberri Ziburukoarena (%40.22) baino nabarmen apalagoa.

Erabilerari dagokionez, 267 (hots, %76.29) markarik gabeak dira, 17 (%4.86) nire *Euskal hiztegia*-n zaharkituztat hartzen direnak, 30 (%8.57) gutxi erabiliak, 10 (%2.86) gaur gutxi erabiliak, eta 24 (%6.86) "Zah. (G. er.)" argibidea dakartenak. Ikus daitekeenez, Axularren lehen agerraldietatik denboraren iragaitzari aurre egin dioten lehen agerraldien ehunekoa (hots, %76.29) ia Etxeparerena (%76.80) bezain garaia da, eta Leizarragarena (%67.39) eta Etxeberri Ziburukoarena (%68.99) baino garaia goa.

Mailari dagokionez 328 (hots, %93.71) dira markarik gabekoak, 18 (%5.14) goi mailakoak eta 3 (%0.86) behe mailakoak. Ikusten denez, mailari buruzko ehunekoetan ez da alde esanguratsurik gertatzen orain arte aztertu ditugun lau idazleen artean.

Hitz ez eratorriak edo berezkoak Axularren lehen agerraldien artean 114 dira 350tetik (hots, %32.57); hortaz, Leizarragarengan hasten den hitz eratorrien ehunekoaren gorakada nabarmenak (% 48.96 hitz eratorri eta elkartu, Etxepareren %33.43ren aldean) gorago egiten du Etxeberri Ziburukoarengan (%57.76), Axularren %67.43rekin joera bururatuz.

Mendiburu

Sebastian Mendibururen idazlanetatik *Jesusen amore-nekeei dagozten zenbait otoitzgai* eta P. Altunak argitaraturiko *Mendibururen idazlan argitaragabeak* erabili ditut. Obra horietan 253 lehen agerraldi agertzen dira. Horietako 65ek (hots, %25,69) Larramendiren hiztegian dute lehen agerraldia. Dialekto etorkiari dagokionez, 223

(hots, %88.14) euskara komunekoak dira, hau da, nire *Euskal biztegia*-n ez dute inongo dialekto markarik. Ehuneko hori, Iparraldekoen artean ikusi duguna baino nabarmen garaiagoa dena, ez da harritzekoa erdialdeko idazle bati dagokionez. Gainerakoetatik, 15ek Hegoaldeko marka dute, bostek gipuzkerarena, seik Iparraldeko hizkerena —horietako bostek “batez ere ipar.” marka—; hortaz, nahiz eta bakarra den “naf.” daraman lehen agerraldia, aski argi ikusten da Mendiburu, erdialdekoa izanik, sortaldeko hizkeren eragina duen idazlea dela.

Erabilerari dagokionez, 196 (hots, %77.47) markarik gabeak dira, 4 (%1.58) nire *Euskal biztegia*-n zaharkituztat hartzen direnak, 38 (%15.02) gutxi erabiliak, 8 (%3.16) gaur gutxi erabiliak, eta 7 (%2.77) “Zah. (G. er.)” argibidea dakartenak. Azpimarratzekoa da gutxi erabilien ehuneko garaia, Mendiburuk hitzak sortzeko zaletasun ezagunaren isla bide dena. Aldiz, zaharkituen ehunekoak ez da aurrekoetan bezain garaia, XVIII. mendeko idazlea delako, agian.

Mailari dagokionez 246 (hots, %97.23) dira markarik gabekoak, 2 (%0.79) goi mailakoak eta 5 (%0.51) behe mailakoak. Ikusten denez, mailari buruzko ehunekotan, orain aztertu ditugun idazleen artean bezala, ez da alderdi esanguratsurik gertatzen Mendibururengan.

Hitz ez eratorriak edo berezkoak Mendibururen lehen agerraldien artean 65 dira; kopuru horrek 25.69ko ehunekoak ematen digu, orain arte ikusirikoa apalena, eta Mendibururen hitzak sortzeko zaletasun ezaguna, aipatu berri duguna, bermatzen duena.

Agirre Asteasukoa

Juan Bautista Agirrerren *Erakusaldiak* idazlan zabaletik *Orotariko Euskal Hiztegia*-n erabiltzen den erakusgarrian 138 lehen agerraldi aurkitu digutu,²¹ horietatik 41ek (%29.71) Larramendiren hiztegian dute lehen agerraldia. XIX. mendearen hasierako gipuzkoar idazle honengan, 138 lehen agerraldi horietatik 123 (hots, %89.13) euskara komunekoak dira, hau da, nire *Euskal biztegia*-n ez dute inongo dialekto markarik. Gainerakoetatik, 9 (%6.52) han Hegoaldekoetat jotzen direnetakoak dira, eta 4 (%2.90) gipuzkerazkoak: beste alderdietako eragin nabarmenik agertzen ez duen erdialdeko idazle baten aurrean gaude.

Erabilerari dagokionez, 115 (hots, %83.33) markarik gabeak dira, 4 (%2.90) nire *Euskal biztegia*-n zaharkituztat hartzen direnak, 14 (%10.14) gutxi erabiliak, 2 (%1.45) gaur gutxi erabiliak, eta 4 (%2.90) “Zah. (G. er.)” argibidea dakartenak. Ikus daitekeenez, markarik gabekoen ehuneko garaia da Agirre Asteasuarena. XIX. mendearen hasierako idazlea izanik ez da, beharbada, harritzeko kontua.

Mailari dagokionez 136 (hots, %98.55) dira markarik gabekoak eta 2 (%1.45) behe mailakoak. Puntu honetan ere Agirre Asteasukoa da markarik gabekoen ehunekorik garaia duena.

Hitz ez eratorriak edo berezkoak Agirrerren lehen agerraldien artean 40 dira (%28.98), hots, Mendibururena baino apur bat garaiagoa, baina bere epeko batz bestekoa (%30.49) baino zerbait apalagoa.

(21) Nire *Euskal biztegia*-n 1808 datarekin 146 lehen agerraldi gertatzen dira; baina horietako 8 gutxienez Añibarroren *Misiolari euskalduna*-koak dira. Baliteke Agirre Asteasuokari egotzi dizkiodan 138 horietatik bat edo bat Añibarrarena izatea orobat.